

УДК 070(801.8)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СОЦІОКОМУНІКАТИВІСТИЦІ

Ольга Біличенко
(Слов'янськ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню системного підходу до вивчення текстів художньої літератури в соціокомунікативістиці.

Ключові слова: *текст, комунікативна система, художня література.*

Статья посвящена исследованию системного подхода в изучении текстов художественной литературы в социокоммуникативистике.

Ключевые слова: *текст, коммуникационные системы, художественная литература.*

The article is dedicated to the investigation of systemic approach to learning texts of fiction in social communication.

Key words: *text, communication systems, fiction.*

Постановка проблеми: Друга половина ХХ століття характеризується інтенсифікацією інтеграційних процесів та глобалізацією інформаційних суспільств. В контексті змін, що відбуваються, спостерігається прагнення до синтезу та міждисциплінарності. Ці тенденції проявляються у виникненні цілого ряду загальнонаукових методологій, зокрема системного підходу, побудові спільного складно організованого предмету дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переглянути традиційні підходи та концепції, оскільки різні науки можуть мати однаковий об'єкт, але різні предмети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Намагаючись простежити особливості застосування системного підходу до вивчення текстів художньої літератури в соціокомунікативістиці, спираємось на роботи Р.Якобсона, У.Еко, Ю.Лотмана, В.Шкловського, О.П'ятницького.

В своїй роботі «Лінгвістика і поетика» Р.Якобсон досліджував мовленнєву комунікацію і систему візуальних знаків, зазначаючи, що в системах візуальних знаків в якості структурного фактору ніколи не виступає простір, але завжди час [7]. Структурування візуальних знаків обов'язково пов'язано з простором і може або абстрагуватися час від часу, як, наприклад, в живописі й скульптурі, або привносити часовий фактор, як, наприклад, в мистецтві кіно [7, с. 323].

Що стосується досліджень У.Еко, то слід зазначити, що основний його постулат полягає в тому, що розглядаючи тексти масової культури, він підкреслює те, що вони написані одночасно як автором, так і читачем. У цьому контексті У.Еко формулює ідею літератури як колажу [6].

У тому чи іншому вигляді ідея розбіжності кодів, запропонована У.Еко, простежується в Ю.Лотмана. Він пише про неоднозначність як визначальну характеристику художнього тексту [2, с.312-313]. Саме ця характеристика робить можливим постійне звернення до літературного тексту, його постійне читання, оскільки в

цьому випадку можливим стає одержання нових знань під час читання відомого тексту. Феномен читання вже відомого тексту приводить Ю.Лотмана до визначення комунікаційних систем.

В.Шкловський, представляючи російську формальну школу в літературознавстві, вважав, що прийомом мистецтва виступає прийом «відчуження» речей та прийом утрудненої форми. Мистецтво виступає способом пережити створені речі, а зроблене в мистецтві не важливе [5, с.12].

Ідеї О.П'ятигорського відтворюють певний фон московсько-гартуської семіотичної школи. Простеживши взаємодію категорій простору і часу з текстом, дослідник вважав, що кожний текст створюється в певній комунікативній ситуації зв'язку автора з іншими особами, в певній, єдиній ситуації зв'язку – суб'єктивній кількості об'єктивних ситуацій [4, с.324].

В.Г.Зінченко, В.Г.Зусман та З.І.Кірнозе під системним підходом розуміють цілісний облік взаємостосунків в «системі література» і в системі «літературної комунікації», яка включає в себе «автора», «читача», «традицію», «художній твір» та «реальність», що пов'язані двосторонніми відносинами [1]. Схема, запропонована цими дослідниками в значній мірі нагадує класичну модель комунікативного акту, запропоновану Р.Якобсоном.

Досить продуктивною для опису загальносистемних закономірностей стала ідея про самоорганізацію систем, вперше висловлена У.Матураною та Ф.Варелою [3]. Саме на її основі німецький соціолог Н.Луман створив свою концепцію комунікаційних систем. Треба зазначити, що увага в цих роботах приділялась застосуванню системного підходу в літературознавстві і торкалася лише окремих аспектів соціокомунікативістики.

Мета статті – показати можливість розглядати художню літературу в соціокомунікативістиці з позицій системного підходу.

Починаючи **виклад основного матеріалу**, зауважимо, що художня література представляє собою вид мистецтва, предметом якого є система словесних художніх образів – результат словесного художнього засвоєння дійсності. Цільове призначення (соціальна функція) цього виду літератури – забезпечення процесу передачі, обігу в суспільстві системи словесних художніх образів, обміну словесною художньою інформацією. Читацька адреса – спрямованість на задоволення потреб суспільства в літературному художньо-образному спілкуванні.

Системність можна визначити як онтологічну властивість впорядкованості кількості елементів, зокрема, комунікаційних засобів, в основі якої лежать взаємообумовлені принципи їх тотожності та різниці.

З часом виникла необхідність наукової інтерпретації цієї властивості – обґрунтування системного підходу як методологічного принципу наукового пізнання. Пошуки науковців, що представляють різні галузі гуманітарного пізнання, спрямовані на виявлення можливих зв'язків і взаємозалежностей елементів, які представляють реалії дійсності і відтворюють уявлення про них, привели до обґрунтування різних прийомів їх систематизації.

Система (від грецького «ціле, що складається з частин») – сукупність елементів, що перебувають у багатовимірних стосунках один з одним і створюють певну цілісну єдність, здатну функціонувати. В наш час розроблена теорія систем, яка може бути застосована в дослідженнях різних об'єктів, але з різним ступенем ефективності, що залежить від природи самих об'єктів і складності їх взаємозв'язків. Загальною вимогою до будь-якої системи є наявність трьох ознак системності – об'єктність – елементи певної множинності або сукупності, структура – мережа відносин та зв'язків між цими елементами і цілісність – властивість цієї сукупності елементів функціонувати як певна цілісність, де ціле залежить від елементів, а елементи від цілого. Система не обмежується сумою елементів, властивості елементів визначаються їх місцем в структурі – співвіднесеністю з іншими елементами. Система – цілісна єдність, що здатна функціонувати.

Незважаючи на те, що в гуманітарних галузях дослідження принцип системності важко реалізується, системний підхід виступає основоположним науковим принципом досліджень.

В узагальненому вигляді можна сказати, що комунікаційні системи розрізняються за цільовим призначенням, мотивацією комунікативних одиниць і технікою актуалізації.

На основі цих критеріїв розрізняють природні та штучні комунікаційні системи. До природних систем належать ті, в яких використовують комунікативні засоби природної мови – слова, словосполучення, жести, міміка. Вони мають національну специфіку. До штучних належать ті, в яких використовуються сконструйовані або запозичені з різних галузей знання символи, формули, знаки для позначення зв'язків і відносин елементів.

Будь-який твір мистецтва представляє особливий прийом встановлення комунікації. І, перш за все, це стосується літератури, оскільки мова людини виступає умовою її здатності бачити, рухатися, мислити, і кожна з цих дій вона перетворює в комунікацію.

Однорідні комунікативні засоби утворюють комунікаційні системи і виступають предметом дослідження різних наук. Знаки вивчаються семіотикою, образи – мистецтвознавством та літературознавством, слова та словосполучення – лінгвістикою, терміни – металінгвістикою. В нашому випадку рівень комунікаційних систем можна визначити як синтетичний, оскільки образ в художньо-літературному мистецтві створюється із сукупності різноманітних комунікативних і художніх прийомів і виступає за своєю природою синтезованим складним знаком.

Комунікативістика через специфічне тлумачення поняття «текст», вносить в дослідження художньої літератури нові мотиви. Становлення літератури як автономної соціально-комунікаційної системи стало одним з широких та довготривалих соціальних процесів – соціальної диференціації суспільних груп, становлення соціальних та культурних інститутів, включаючи особистісний. На автономізацію літератури, одержання нею соціальної та культурної значущості вплинули процеси суспільного самоствердження нової, світської, освіченої еліти і, відповідно, формування публічної сфери – простору міжгрупових комунікацій, механізмів висловлювання та консолідації інтересів, представництва більш широких соціальних прошарків. Але сукупність соціальних ролей та мережа сталих каналів комунікації – це тільки один, структурний, аспект соціальної системи літератури. Іншим виміром літературної взаємодії як системи є групове, процесуальне, що охоплює феномени конкуренції і боротьби за визнання читачами, критикою, видавцями з боку різних літературних груп і впливає на уявлення про реальність та розуміння літератури. Органом таких комунікацій стає літературний журнал з обов'язковими відділами критики. Взаємодія таких груп з іншими, вже сформованими групами, приводить до змін в композиції усього соціального поля словесності.

Таким чином, складається система передачі літературних і культурних зразків всередині писемно-освіченої спільноти, що охоплює письменників, видавців, читачів, – від прошарку до прошарку, від покоління до покоління, від центру до околиць та «низів» літературного цілого, внаслідок чого, складається стала і разом з тим – динамічна система літературних комунікацій. В її межах здійснюється інституціональна роль письменника, видавця або критика, його групова приналежність. А відповідно, – груповий образ світу і трактування літератури.

Художня література є комунікаційно-значущим явищем, яке по-перше, за допомогою своїх засобів виразності, специфіки та функцій інформаційно-емоційно впливає на суспільство; по-друге, художня література відзначається мовою художнього відтворення дійсності, що транслює художню інформацію за допомогою своєї знакової системи.

Використання соціально значущих символів в комунікації в значній мірі формують її структуру як соціальної системи. Сучасні дослідники виокремлюють спеціальну область семіотичних досліджень – літературу як вербальну комунікаційну систему.

Дослідники зазначають, що порівняння комунікаційних систем в плані їх соціальної значущості показує, що ні одній з них не можна надати перевагу, оскільки кожна виражає соціально значущі компоненти інформації своїми специфічними засобами у відповідності із своїм комунікативним призначенням. Завдяки узагальнюючій та дієвій силі мистецтва зростає соціальна значущість і комунікаційних систем як механізму впливу на суспільство та людей.

Художню літературу можна представити як соціально-організаційну підсистему, оскільки розглядаючи її в рамках соціокомунікаційних координат, ми простежуємо генетичний зв'язок з системою соціальних комунікацій. Понятійно-категоріальний строй художньої літератури в організаційно-діяльнісному, функціональному, типологічному аспекті співпадає з багатьма соціокомунікаційними сферами, які змінюючись, інструментально наближуються і прагнуть до узагальненого вигляду.

Текст художньої літератури може існувати в суспільстві в різних системах комунікації: книжковій справі, телебаченні, радіомовленні, кінематографії. Саме вони здатні зробити літературно-художній твір дійсно соціальним явищем, включити його в сферу суспільної свідомості.

Літературний твір є досить складним і системним явищем. Він належить до певного виду літератури, до певного літературного жанру. У ньому відтворена у вигляді системи образів соціальна інформація, пов'язана з однією із сфер людської діяльності. За допомогою одного із способів соціальної комунікації – книжкового спілкування, книги здійснюють процес обігу в суспільстві літературно-художніх творів.

Читацька адреса, предмет, цільове призначення твору художньої літератури акумулюють в собі зміст всіх рівнів соціальної комунікації: спрямованість словесної художньої діяльності, літературно-художнього спілкування, художньої літератури. Художнє засвоєння читачем об'єктивної дійсності здійснюється за допомогою системи словесних художніх образів, зафіксованих в літературно-художньому творі, і успішна реалізація читацької адреси, яка може бути визначена як спрямованість на задоволення суспільної потреби в літературно-художньому спілкуванні, в літературно-художньому засвоєнні дійсності.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що художня література включена в складну систему зв'язків з різними сферами людської діяльності, в першу чергу, з художньою та комунікаційною діяльністю. Система зв'язків художньої літератури представляє такий ланцюг: людська діяльність – комунікаційна діяльність (література) – художній твір. Словесна художня діяльність як вид художньої діяльності відтворюється, фіксується у вигляді художньої літератури – одного із каналів комунікації.

Перспективи застосування системного підходу до вивчення текстів художньої літератури у соціокомунікативістиці будуть визначатися та уточнюватися у ході заглиблення в цю область, оскільки він дає можливість відтворити вищі рівні розвитку об'єкта дослідження, його найсуттєвіші характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зинченко В.Г. Методы изучения литературы. Системный подход / В.Г.Зинченко, В.Г.Зусман, З.И.Кирнозе. – М.: Флинта, 2002. – 200 с.
2. Лотман Ю. Семиотика культуры / Ю.М.Лотман // Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. – Таллинн, 1992.Т.1. – С.312-313.
3. Матурана У.Древо познания: биологические корни человеческого познания / Умберто Р.Матурана, Франсиско Х.Варела. – М.:Прогресс-Традиция, 2001. – 223 с.
4. Пятигорский А.М. Заметки из 90-х о семиотике 60-х годов / А.М.Пятигорский // Ю.М.Лотман и тартусско-московская семиотическая школа / [Сост. А.Д.Кошелев]. – М.: Гнозис, 1994. – С.324-329.
5. Шкловский В.Б. О теории прозы / В.Б.Шкловский. – М.: Сов. писатель, 1983. – 384 с.

6. Еко У. Надінтерпретація текстів У.Еко // Антологія світової літературно-критичної думки / У.Еко; за ред. М.Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 361-362.
7. Якобсон Р.О. Работы по поэтике: переводы / Р.О.Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – 460 с.